

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

DĖL ASMENS VARDŲ IR PAVARDĖS RAŠYMO LIETUVOS RESPUBLIKOS PILIEČIO ASMENS TAPATYBĖ PATVIRTINANČIUOSE DOKUMENTUOSE, CIVILINĖS BŪKLĖS AKTŲ ĮRAŠUOSE IR KITUOSE ASMENIUI LIETUVOS RESPUBLIKOJE IŠDUODAMUOSE OFICIALIUOSE DOKUMENTUOSE

Lietuvių kalbos institutas, kaip specialių žinių ir specialią (profesinę) kompetenciją turinti institucija, reaguodamas į 2023 m. gruodžio 28 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimą Nr. KT110-N13/2023 (KTN 2023), teikia išvadą dėl asmens vardo ir pavardės rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose (išvada patvirtinta Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos 2024 m. vasario 20 d., posėdžio protokolas Nr. MT-2).

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTO MOKSLO TARYBOS IŠVADA

Lietuvos Respublikos Seimas 2022 m. sausio 18 d. priimtu Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymu Nr. XIV-903 (jis įsigaliojo 2022 m. gegužės 1 d., AVPI 2022), įteisino ne lietuvių tautybės piliečių ir užsieniečių vardo ir pavardės rašymą dokumentuose lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų). Juo remiantis, minėtų asmenų vardai ir pavardės dokumentuose gali būti rašomi vartojant ir tris papildomas raides *q*, *w*, *x*, kurių lietuvių kalbos abėcėlėje nėra.

2023 m. birželio 21 d. Seimo nariai Rita Tamašunienė ir Česlavas Olševskis įregistravo Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose Nr. XIV-903 3 ir 4 straipsnių pakeitimo įstatymo projektą XIVP-1952(3) (AVPp 2023), kuriame siūloma atsisakyti formuluotės „be diakritinių ženklų“. Jį taikant, ne tik į dokumentus, bet ir į visą raštvedybą ateitų apie 120 svetimų rašmenų su diakritiniais ženklais, kuriuos rašyti reikėtų pagal kitų kalbų rašybos taisykles.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2023 m. gruodžio 28 d. nutarimu (KTN 2023) pripažino, kad:

- 1) „Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymo (TAR, 2022-01-26, Nr. 1142, identifikacinis kodas 2022-01142) 3 straipsnio 3 dalis, 4 straipsnio 1, 2 dalys tiek, kiek pagal jas Lietuvos Respublikos piliečio vardas ir (ar) pavardė Lietuvos Respublikos piliečio asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose ir civilinės būklės aktų įrašuose gali būti rašomi (nurašomi, perrašomi) tik lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų), neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“;
- 2) įstatymų leidėjas „gali spręsti dėl Lietuvos Respublikos piliečio vardo ir (ar) pavardės rašymo (nurašymo, perrašymo) asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose Įstatyme nustatytais atskirais atvejais lotyniško pagrindo rašmenimis su lietuvių kalbos abėcėlėje nesančiais diakritiniais ženklais“ tik gavęs „specialių žinių ar specialią (profesinę) kompetenciją turinčių asmenų (institucijų) oficialią išvadą“;

- 3) išvadoje turi būti aiškiai pasakyta, ar su valstybinės kalbos taikymo sritimi susijęs tokių rašmenų vartojimas derėtų su lietuvių kalbos tradicija, ar jų įteisinimas keltų pavojų bendrinei lietuvių kalbai, lietuvių kalbos savitumui.

IŠVADA. Lietuvių kalbos instituto Mokslo taryba nepritaria, kad ne lietuvių tautybės asmenų vardai ir pavardės Lietuvos Respublikoje išduodamuose oficialiuose dokumentuose ir civilinės būklės aktų įrašuose būtų rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis su tais diakritiniais ženklais, kurių nėra bendrinės lietuvių kalbos abėcėlėje. Kad valstybinė kalba atliktų savo funkcijas, ji turi būti stabili ir užtikrinti komunikacinius valstybės bei visuomenės poreikius, stiprinti visų piliečių politinę sanglaudą. Rašybos, tarties ir kirčiavimo normų destabilizavimas svarbiose valstybinės kalbos funkcionavimo srityse netoleruotinas, nes:

- 1) raidės su kitų kalbų diakritiniais ženklais Lietuvos piliečių asmenvardžiuose būtų rašomos pagal kitų valstybių valstybinių kalbų abėcėles ir jų nustatytas rašybos taisykles, o tai neatitiktų daugiau kaip per šimtmetį susiklosčiusios lietuvių kalbos tradicijos;
- 2) būtų destabilizuojamos rašybos, tarties ir kirčiavimo normos, tai sukeltų pavojų bendrinės lietuvių kalbos sistemai bei vartosenai ir trikdėtų sklandžią visų Lietuvos įstaigų, įmonių ir organizacijų komunikaciją;
- 3) lietuvių kalbos rašybos sistema paremta fonetiniu rašybos principu, todėl invazinių rašmenų, jų rašybos, tarties ir kirčiavimo principų įsigalėjimas pažeistų lietuvių kalbos savitumą ir kultūrinį autentiškumą.

ARGUMENTAI

1. Kitų kalbų rašmenų su diakritiniais ženklais santykis su lietuvių kalbos tradicija

1.1. Lietuvių bendrinė kalba turi 125 metų vartosenos tradiciją, kuri prasidėjo nuo Jono Jablonskio „Lietuviškos kalbos gramatikos“ (1901). Joje paskelbta lietuvių kalbos abėcėlė ir pateiktos pagrindinės rašybos taisyklės. Visa tai visuomenė priėmė, buvo sukurta bendrinės kalbos mokymo sistema ir susiformavo šios kalbos vartojimo tradicija. Lietuvių kalbos vaidmenį ir reikšmę valstybei ypač sustiprino 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas valstybinės lietuvių kalbos statusas, Sajūdžio iniciatyva grąžintas 1988 m. ir dar kartą įteisintas 1992 m. Konstitucijoje, priimtoje piliečių referendumu.

1.2. Kalbos sistemos požiūriu bendrinės lietuvių kalbos abėcėlė yra baigtinė, turinti 32 raides. Devynios raidės turi šiai kalbai reikalingus diakritinius ženklus, istoriškai susijusius su ankstesne rašybos tradicija. Abėcėlė visiškai atitinka fonetiniu principu pagrįstos lietuvių kalbos rašybos poreikius. Ji atitinka ir pagrindinius kalbos funkcinius kriterijus – efektyvumo, adekvatumo, priimtumo. Tai užtikrina svarbiausią – komunikacinę – valstybinės kalbos funkciją ir sudaro sąlygas sklandžiam visų Lietuvos įstaigų, įmonių ir organizacijų administravimui.

1.3. Pabrėžtina, kad būtina atskirti asmenvardžių rašymą asmens dokumentuose (kurie rodo šių asmenų santykį su valstybe) nuo kitų šalių asmenvardžių (svetimvardžių) rašymo mokslinėje literatūroje bei informaciniuose leidiniuose, nes svetimvardžių sąsaja su valstybinės kalbos funkcijomis yra kitokia. Svetimvardžiai traktuotini kaip kitų kalbų citatos, t. y. tikriniai žodžiai, rašomi pagal kitų kalbų rašybos taisykles ir su joms būdingais diakritiniais ženklais. (žr. LKR 2022: 177–207). Svetimvardžiai vertintini kaip lietuvių kalbos periferija, nes absoliuti dauguma jų turėtojų nesusijusi nei su Lietuvos valstybe, nei su valstybine kalba. Tokie asmenvardžiai nepatenka į valstybės registrus ir informacines sistemas. Tai pasyviosios vartosenos dalis, reikalinga informacijos apykaitai. O Lietuvos piliečių, taip pat kitų asmenų, kuriems išduodami oficialūs dokumentai, asmenvardžiai yra visų gyventojų aktyviosios vartosenos dalis. Jie nuolat

patenka į viešąją erdvę, todėl jų rašyba turi būti pritaikyta daugumos patogumui ir darniai visų valstybės institucijų komunikacijai.

Jei raidės su kitų kalbų diakritiniais ženklais būtų įteisintos Lietuvoje išduodamuose asmens dokumentuose, ne lietuvių tautybės asmenų asmenvardžiai būtų rašomi pagal kitų šalių valstybinių kalbų abėcėles ir jų rašybos taisykles, o tai pažeistų lietuvių kalbos tradiciją.

2. Kitų kalbų rašmenų su diakritiniais ženklais įteisinimas Lietuvos Respublikoje išduodamuose oficialiuosiuose dokumentuose ir civilinės būklės aktų įrašuose – pavojus bendrinei lietuvių kalbai

2.1. Būtų destabilizuota bendrinės lietuvių kalbos rašybos sistema ir rašybos normos.

Taikant 2023 m. birželio 21 d. įregistruotą Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose Nr. XIV-903 3 ir 4 straipsnių pakeitimo įstatymo projektą XIVP-1952(3), apie 120 svetimų rašmenų su diakritiniais ženklais patektų į visą raštvedybą, nes dokumentuose esančios vardų ir pavardžių formos dėl asmens identifikavimo privalo būti išlaikomos įvairiuose valstybės registruose, duomenų bazėse ir institucijų dokumentuose. Visais atvejais jas rašyti reiktų pagal kitų kalbų rašybos taisykles, o tai neabejotinai sukeltų nemažai painiavos.

Kitataučių Lietuvos piliečių vardai ir pavardės, esantys dokumentuose ir sudarantys aktyviają vartosenos dalį, kitaip negu minėtieji svetimvardžiai, patenka į daug platesnį funkcionavimo lauką. Jeigu ir jie būtų rašomi kaip kitų kalbų citatos, raštvedyboje pradėtų lygiagrečiai funkcionuoti kelios ar net keliolika rašybos sistemų. Painiavą keltų dvejopas santykio tarp garso ir rašmens neatitikimas, pažeidžiantis fonetinį rašybos principą: 1) vienas garsas žymimas keliais skirtingais rašmenimis; 2) vienas rašmuo atliepia kelis skirtingus garsus. Pavyzdžiui, jei piliečių asmenvardžiai būtų rašomi *Çalhanoğlu, Høeg, Rüşti, Wróblewski, Żółkiewicz*, reiktų tarti *Çalhanohlu, Hiog, Riuštu, Vrublevski, Żulkievič*.

Dėl visuomenei nežinomų kitų kalbų rašybos principų kiltų sunkumų juos viešai vartoti. Atsirastų pavojus susidaryti asmenvardžių variantiškumui, imtų funkcionuoti keli to paties asmenvardžio rašybos variantai. Nelikus nuoseklaus fonetinės rašybos principo, viešasis paslaugas teikiantiems darbuotojams tektų aiškintis, kaip užrašyti asmenvardį, nes iš klausos to padaryti nebūtų galima, o pasiremti asmens dokumentu ne visada įmanoma. Tas pats asmenvardis negali būti traktuojamas nevienodai, nes kiltų grėsmė klaidingai identifikuoti asmenį, o tai sukeltų teisinių padarinių. Oficialiojoje kalboje negali funkcionuoti kelios paralelinės sistemos. Visuomenei kiltų daug keblumų įtraukti kitų kalbų diakritinius ženklus į kasdienę rašytinę elektroninę komunikaciją.

2.2. Būtų destabilizuota bendrinės lietuvių kalbos tarties ir kirčiavimo sistema.

Iki šiol nėra numatyta, kaip konkrečiai turi funkcionuoti asmenvardžiai, parašyti asmens dokumentuose nelietuviškais rašmenimis ir remiantis kitų kalbų rašybos principais, kaip jie turi būti tariami ir kirčiuojami.

Tradiciškai yra nusistovėjusi praktika svetimvardžius tarti ir kirčiuoti pagal bendrinės lietuvių kalbos taisykles, nepaisant originalios rašybos. Tačiau šiuo metu jau matyti polinkis kitų tautybių Lietuvos piliečių asmenvardžius tarti ir kirčiuoti pagal kitų kalbų dėsnius, jų nelinksniuoti (nors to reikalauja lietuvių kalbos žodžių sintaksiniai ryšiai), taigi vartoti kaip kitų kalbų fonetines citatas. Pavyzdžiui, bendrinėje lietuvių kalboje vardai *Beatà, Kristinà* kirčiuojami pagal 2-ąją kirčiuotę, vardas *Jarekas* tariamas su minkštuoju *r*, o tariant atitinkamus kitataučių vardus, imama tarti ir kirčiuoti pagal kitų kalbų taisykles: *Beàta, Krystyna, Jàræk*. Tai prieštarauja bendrinės lietuvių kalbos tarties ir kirčiavimo normoms, sukuria jas pažeidžiantį viešosios vartosenos variantiškumą. Tas polinkis dar sustiprėtų, asmens dokumentuose įteisinus asmenvardžių rašybą su diakritiniais ženklais. Pavyzdžiui, vardų *Józefa, Grażyna, Żaneta* rašyba skatintų ir jų nelietuvišką tarimą bei kirčiavimą.

Dėl šių neigiamų polinkių Lietuvos piliečių asmenvardžiai, turintys kitų kalbų lotyniško pagrindo rašmenų, jau dabar iškrinta iš bendrinės lietuvių kalbos sistemos ir tampa svetimkūniais. Svetimų diakritikų įteisinimas sukurtų kitataučių Lietuvos piliečių atskirtį ir skatintų visuomenės skaidymąsi tautiniu pagrindu, paneigiant valstybinę lietuvių kalbą kaip visų piliečių politinės sanglaudos priemonę.

Kadangi asmens dokumentuose ir raštvedyboje vartojant kitų kalbų rašmenis su diakritiniais ženklais būtų destabilizuojamos rašybos, tarties bei kirčiavimo normos, tai sukeltų pavojų bendrinės lietuvių kalbos sistemai ir vartojimui svarbiose valstybinės kalbos funkcionavimo srityse.

3. Kitų kalbų rašmenų su diakritiniais ženklais poveikis lietuvių kalbos savitumui

3.1. Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstituciją, kurios preambulėje sakoma, kad lietuvių tauta ją skelbia „išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius“, bendrinė lietuvių kalba turi būti traktuojama kaip sauganti ir palaikanti valstybės kultūrinį autentiškumą.

3.2. Rašybos principai susiformuoja pagal kiekvienos kalbos dėsnius ir rodo tos kalbos savitumą. Lietuvių kalbos rašybos sistema iš esmės paremta fonetiniu principu: vieną garsą atitinka viena raidė (išskyrus dviraidežius *dž*, *dz*, *ch*) (žr. LKR 2022). Vardai ir pavardės yra kalbos dalys (tikriniai daiktavardžiai). Asmenvardžiai funkcionuoja bendrame žodžių sraute tiek rašytinėje, tiek sakytinėje kalboje, todėl tiems dėsniams paklūsta. Jie rašomi pagal bendrąsias rašybos taisykles, o tariami pagal tarties ir kirčiavimo taisykles. Vardas ir pavardė nėra tik asmens nuosavybė – juos vartoja ne tik jis pats, bet ir visuomenė. Juo labiau ne asmens nuosavybė yra vardo ir pavardės rašyba.

3.3. Į viešąją vartoseną įsiliejant vis daugiau įvairių kalbų asmenvardžių, svarbu, kad toji įvairovė nesutrikdytų sklandaus jų vartojimo rašytinėje ir sakytinėje kalboje. Raidės su lietuvių rašybai nebūdingais diakritiniais ženklais būtų invazinės, rašomos pagal kitų šalių valstybinių kalbų rašybos principus, todėl nepritaptų prie esamos lietuvių kalbos sistemos. Jeigu visuomenė būtų priversta vartoti tokius lietuvių kalbai nebūdingus rašmenis ir tartų pagal kitų kalbų tarties principus, tai būtų pažeistas dar ir lietuvių kalbos tarties bei kirčiavimo savitumas.

Kadangi lietuvių kalbos rašybos sistema paremta fonetiniu rašybos principu, tai invazinių rašmenų, jų rašybos, tarties ir kirčiavimo principų įsigalėjimas sugriautų šios sistemos vientisumą ir pažeistų lietuvių kalbos savitumą. Didelė asmenvardžių rašybos įvairovė pažeistų vaizdinį lietuviško teksto atpažįstamumą, o sakytinėje kalboje – ir skambesio vientisumą.

Šaltiniai

AVPĮ 2022: Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas Nr. XIV-903, 2022 m. sausio 18 d. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/32ec5f92790211ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=xo46sntdc>

AVPp 2023: Lietuvos Respublikos asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose Nr. XIV-903 3 ir 4 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIVP-1952(3), 2023 m. birželio 21 d.

Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/f727e660101c11ee9ac6bb8cb9c06455?jfwid=nhlqof8fv>

KTN 2023: Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas Nr. KT110-N13/2023 „Dėl asmenvardžių rašymo asmens tapatybę patvirtinančiuose dokumentuose lotyniško pagrindo rašmenimis su lietuvių kalbos abėcėlėje nesančiais diakritiniais ženklais“, 2023 m. gruodžio 28 d. Prieiga internete: <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2937/content>

LKR 2022: *Lietuvių kalbos rašyba. Taisyklės, komentarai, patarimai*. Parengė Rasuolė Vladerskienė, Palmira Zemlevičiūtė. Vilnius: Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Prieiga: https://www.vlkk.lt/media/public/Lietuviu_kalbos_rasyba.pdf